

Anadolu'nun Yerlisi: Haşhaş, Sakini: Kenevir

Süha ÜNSAL*
H. Murat GÖÇMEZ**

Arap kızlarının çoktan çocuğa karıştığı yaşlarda, gözlerinde fethan bakışlarıyla nice adamı baştan çıkararak Sakson kızları. Papaz eskisi Lewis Carroll'a dünyayı dar eden Dilenci Alice. Çaresiz Nabakov'un tahayyülleri sinema marifetiyle çoktan beridir harc-ı alem; Mısır'daki sağır sultan bile Lolita'nın otel odası fethanlıklarından haberdar.

Lolita'yla Nabakov'un, Alice'le Carroll'un gözünü 'lanet'e açan o tırtılın elindeki nargile (Carroll, 1991: 44-49) de ispat ediyor ki asri zamanlar gözlerimizi bağlamış. Oysa Grace Slick uslanmış taze ses tonuyla atmışlar geldiğinde farmakolojinin 'vizyon'unu çoktan sahnelere taşıymıştı bile: "One pill makes you larger and one pill makes you small..." Lakin, farmakolojinin karşısında, farmakologla gerdeğe girdikleri gece yataklarını başka odaya taşıyan ve kocalarıyla erkek arkadaşlarını daha yatak nedir bilmeyen sab-i sübyanların 'harikalar alemi'ne kovalayan orta yaşlı püriten Sakson kadını, yani Alice'in annesi vardır. Frank Zappa'yı çileden çıkaran bu 'muhafazakar anneler', uygun bir ücret alıyor olması koşuluyla, her türlü cinsellikten arındırılmış laboratuvarlarda yaşayan farmakolog kocalarına öylesine derin bir saygı duyarlar, öylesine bir cendereye sokarlar ki onları, adamcağızlar, içine tıkdıkları laboratuvarlarında, bir gün ansızın bilimlerine hayran olurlar. Tıpkı, kendi elleriyle ürettiği bir preperatı tam dört yıl anlamadan seyreden Dr. Albert Hofmann'ın, dolgun ücret, saygın eş, yüksek toplumsal statünün cenderesinde düşünmeye ve hayal etmeye zaman

* suhaunsal@yahoo.com

** H.Ü. Biyoloji Bölümü öğrencisi. biologbiker@yahoo.com

kalmadığından unutulmuş olan ‘aşk’ın “Zengibar kıtasının bir yerinden ansızın Moğol askerleri çıkması” gibi insanın ruhunu vurduğu bahar günlerinden birinde, 16 Nisan 1943’te, Basel’deki Sandoz laboratuvarlarında, otuz yıl sonra, henüz on dördüneyken otuz yaşındaki kadınlar gibi sevişecek olan yosmayı keşfettiği gün gibi.

Hofmann’ın hazırladığı preperat, yani Liserjik Asit di Etilamid, 30 yıl sonra, Timothy Leary’i, bu on dörtlük yosmayla karşılaştırır. Little ya da Hofmann’ın karısının rolünü, Leary’nin hayatında, odalarının birinde oturabilmek için ömrünü harcadığı Oakland’daki Kaiser Vakfı Hastanesi’nin psikiyatri kliniği oynuyordu. Zavallının o yıllarda farkında olmadan çektiği acıyı biraz olsun anlamak için hafızlarımızı zorlayıp, “Guguk Kuşu”nun başhemşiresini hatırlamak yeterli olacaktır. Psikiyatri klinikleri, insanların tahayyülleri karşısında, her zaman farmakolojiden de Sakson zevcelerden de yüksek bir duvar olmuştur. Elllerinde Freud’un kanı olan psikiyatri, kimseye duvarın ötesine bakma izni vermez.

Annelerin verdiği ilaçlar, farmakoloji uzmanlarının, karıları işyerlerine ziyaretlerine geldiği zaman hazırladıkları preperatlardır ve Hofmann’ın karısından gizli yaptığı bu yirmi beşinciden önceki yirmi dört tanesi gibi, hiçbir işe yaramaz.

Sakson devleti akıllıdır, Sakson devleti zekidir ve illa ki Sakson devleti çalışkandır. İnsanlığı uydurduğu bir “hafta sonu” tatiliyle kandırıp haftada köleleştiren bu necip devlet, fabrikalara ve barlara tıktığı işçi sınıfından başlayıp, dünyayı iki yüz yılda bir alkol ve kimya cennetine çevirdi. “Din halkın afyonudur” diyen Marx, o dönemde halkın gerçekten de afyon kullandığını gayet iyi bilir: “İngiltere’deki yetişkin kadın ve erkek işçilerin afyon tüketimi gerek fabrika gerekse de tarım bölgelerinde günden güne artıyor” (Schivelbusch, 2000: 195). Yalanlar söyleyerek üstelik. Çin’den söz edeceğiz iki satır.

Yedi bin yıldır yazı yazan, tefsir eden, kanun dizen ademoğlunu, cümle nebati hiçbir faninin gözleriyle ayıramayacağı kadar parça bölük edip sınıflayan bitkibilimini, her bir otun bokun tohumundaki, yaprağındaki, çiçeğindeki, sapındaki, kökündeki alkoloide ayıran ilm-i kimyayı, çavdar mahmuzundan tarihin en yaratıcı halüsinojenini damıtacak kadar yetkinleştiren uygarlık, kendi halinde bitkilerin, yaratılmışlar arasında en lanetlilerinden olduğunda hâlâ ısrarlı.

Bu lânet kafalarımızda öylesine derin bir yer etmiş ki, dokunulmuş da solmuş bir konca gül misali cehaletiyle kalem erbabından bir takım, haber niyetine hayâllerini yazdıkları gazete ve dergi köşelerinde, daha demin lafını ettiğimiz bitkibilimcilerini kudurtacak lâflar ediyor; sapla samanı, afyonla esrarı birbirine karıştırıyor, gencecik dimağları uyuşturucu cehennemine götürecek yolların taşlarını döşemeye devam ediyorlar. Üstelik bu cehaletlerini bir de yalanla birleşiyor.

Bu lânet efsanesinin yaratıcısı, meşhur Frenk oryantalisti Silvestre de Sacy nam sergüzeşt, Arapların kendine haşhaş, içenine haşhaşın dediği kenevir otunun adını, 1090-1256 yılları arasında hüküm sürmüş ve birdenbire “baharda patlayan aşk sarhoşluğu” gibi peydah oluveren Moğol savaşçılarının nallarıyla ezilen bir devlet kurmuş olan Nizari İsmailiye mezhebi inananlarına takmış¹. Bunlar haşhaşın esrarlı dumanlarıyla kendinden geçer, Alamut’u cennet zannederlermiş. Sonra da, dumanın hayranlığıyla uzak yollara düşer, imamlarının canını sıkan her kulu keserlermiş. Şimdi, Suriye Baas Partisi’nin müteveffa lideri Birinci Ferik Hafız Esat’ın da bu mezhepten olduğunu düşünecek olursak Ferdinand de Sacy’nin nasıl olup da kenevir içerek böyle bir devletin kurulamayacağını akıl

KAPSÜL: *Papaver somniferum*’un meyvesi kapsül; insanlık için çok önemli olan onlarca kimyasal maddeyi hem içindeki tohumlarında hem de kendi bünyesinde barındırır (Merlin 1984: 38)

etmediğine şaşarız. Şaşmamak gerek; bu nebat Avrupa coğrafyasını pek sevmez, Avrupa’nın parlak dimağlarından Baudelaire bu durumu kayda geçer: “Fransız kenevirinden esrar yapmak denenmiştir. Ancak şimdiye kadar yapılmış olan denemelerin hepsi kötü sonuç vermiştir...” (Baudelaire, 1994: 25). “Bireyselliği çoğaltma araçları” olarak tanımladığı şarap ve esrar üzerine uzun bir deneme yazan Baudelaire gibi birçok Batılı yazar, esrar ve afyon deneyimlerini edebi üsluplarla metinleştirmişlerdir; oysa Anadolu’da kenevir ve afyonun etkileri üzerinde kişisel deneyimlerini yazan çok az sayıda yazar vardır. Ezcümle, kendileri çok sonraları tanıştılar kenevir çiçeklerinin esrarlı dumanlarıyla. Tanıştılar ve pek sevdiler; amma ve lakin onca yıldır en yumuşak başlı ve en entelektüel çocukları bu “abdal otu”yla bunca haşır-neşir olmasına rağmen dillerinde, aslında “esrar içen” anlamındaki haşhaş kelimesinin, “assassin” şekline girip, “katil, canı, suikastçı” anlamına bürünmüşlüğü hakkında uzun boylu kafa yormadılar. Bilgisayarlarının başında oturmuş cümle veriyi derdest eden istatistikçiler oturup hesaplamak: “Haşhaş çekip hançer üşürenlerin”

¹ Silvestre de Sacy’nin metni için (*Memoir on the Dynasty of the Assassins, and on the Etymology of their Name*) bkz: Daftary, Farhad, (1995), *The Assassin Legends*, London-New York: I.B. Tauris

elinden kaç kişi ölmüş, damıtılmış koka yaprağı çeken asri zaman insanının elinden kaç kişi? Din bilimciler oturup mukabele yapmalı: Alamut mu sahte cennet yoksa kapitalizm mi?

Afyon

Zengin bir floraya ve faunaya sahip olmasının temelinde pek çok etkeni taşıyan Anadolu ya da başka bir deyişle Asia Minor, sadece medeniyetlerin beşiklerinden biri olmayıp aynı zamanda doğanın sahip olduğu genetik çeşitliliğin de kökenlerinden birini oluşturmaktadır. Tabiki de bunlara ilaveten sahip olduğu jeolojik ve coğrafi etkenlerle de dikkat çekmektedir. Öyle ki bu sahip olduğu özellikler onu, bir çok araştırma alanı için odak noktalarından biri olabilecek konuma getirmektedir. Özellikle de floristik olarak sahip olduğu benzersiz çeşitlilik bugün hâlâ, başta biyoloji bilimlerinden olmak üzere pek çok disiplinden araştırmacıyı, kendine, büyük bir heyecan ve coşkuyla çekmektedir. Tarihinde pek çok canlıya yaşama alanı sunan ve bunun yanında da pek çok canlının da yok oluşuna tanık olan doğasıyla Anadolu, hâlâ bunlara neden olan dinamiklere sahiptir. Böyle olunca da, sahip olduğu potansiyeliyle gelecekteki yaşam için de ne kadar önemli olacağını göstermektedir.

İşte bu potansiyellerden biri de haşhaştır². Bu yazının diğer bitkisi kenevir gibi, insanlıktan çok daha eski olan haşhaşla da on binlerce yıl önce tanıştık. Geçmişleri, çiçekli bitkilerin ortaya çıktığı Kretase devrinin son dönemlerine (günümüzden yaklaşık 100 milyon yıl önce) kadar gitmektedir. Her iki türün de ait olduğu familyaların, evrimsel olarak, çiçekli bitkilerin yeryüzünde ilk görülmeye başlamasından hemen sonra ayrılıp günümüze kadar, çok az değişikliklerle ulaştığı bilinmektedir (Seçmen vd., 1995: 74). Her iki bitki de, insanlığın ilk günlerinden beri başta hastalıkların tedavisi gelmek üzere, birçok amaçla kullanılmıştır. Anadolu Türkçesi'nde Arapça'daki anlamını kaybeden haşhaş, *Papaver somniferum*'un adı olmuştur. Arapların haşhaş dediği *Cannabis sativa*'ya ise Anadolu Türkçesi'nde Batı dillerinde olduğu gibi Yunanca adı *cannabis*'den (kannabiV), kenevir denilmektedir.

Bugün bilim adamları, haşhaşın, günümüzden 5.000 yıl öncesinden, yani Orta Doğu'da tarımın başladığı zamanlardan beri bilindiğinde hemfikirdir. Aslında haşhaş kültürünün Dünya'da ne kadar yaygın olduğuna bakılırsa, haşhaştan faydalanmanın, ilk tarım teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasıyla aynı zamanlara denk geldiği görülebilir (Swerdlow, 2000: 373). Yine M.Ö. 3. yüzyıldan kalmış Sümer tabletlerinde haşhaşın uyumak için ya da hastalıklara karşı kullanıldığına rastlanır. Ayrıca daha sonraki

² Haşhaş adı, Arapça'da kenevir bitkisine verilen addır ve Türkçe'ye 'afyon' olarak da bilinen *Papaver somniferum*'un adı olarak geçmiştir. Bu yazıda bitki haşhaş, kapsülünden elde edilen madde ise afyon olarak anılacaktır.

Yunan ve Roma medeniyetlerinde, hekimlerin, hastalıkları iyileştirmek için sıkça başvurduğu bir bitki olduğu da bilinmektedir (Simpson & Ogorzaly, 1986: 391).

Bilimsel olarak *Papaver somniferum* olarak adlandırılan haşhaşın, genetik kökeninin bugün Anadolu olduğu pek çok bilim adamı tarafından kabul görmüştür (Schery, 1986: 306). *Papaver somniferum* aynı zamanda çayırarda ve yol kenarlarında gördüğümüz kırmızı çiçekleriyle dikkat çeken gelincik (*Papaver rhoeas*) bitkisinin de bulunduğu Papaveraceae familyasının bir üyesidir. Boyu 1-1,5 metreye kadar ulaşabilen otsu tek yıllık³, mor ya da beyaz çiçeklere sahip, kapsülleşmiş biçimde meyve oluşturan bir bitkidir.

Haşhaşın, yani *Papaver somniferum*'un meyvesinden (kapsül) elde edilen afyon maddesi, yaklaşık 20 çeşit alkaloid içerir. Bunların başında morfin, noscapin, papaverin ve kodein gelir. Bunlardan ilki 1804 yılında izole edilen morfindir (Swerdlow, 2000: 373). Binlerce yıldır keyif verici olarak kullanılan afyon 19. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa'da doktorların en sık yazdığı, eczanelerde reçetesiz satılan bir sakinleştirici ve ağrı kesici iken (Schivelbusch, 2000:194-195) Osmanlı toplumunda "öldürücü bir zehir" olarak algılanmaktadır. (Abdülaziz Bey, 1995: 326) Ancak afyon, izole edilen ölümcül alkaloidlerinden daha önce, on sekizinci yüzyılda toplumsal bir cinayetin silahı olarak kullanılmıştır. Afyonu en çok Avrupa kadar tanıyan Çin'de 1767 ile 1850 yılları arasında afyon tüketiminin yetmiş kat arttığı tahmin edilmektedir (Schivelbusch, 2000: 203). İngiltere'deki Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Çin mallarına karşı önerdiği afyon Doğu Hindistan Kumpanyası ve İngiltere Krallığı için hem çok büyük kârlar sağlamış, hem de sömürgeciliğin devamı için son derece uygun bir ortam hazırlamıştır. "Afyon düşlerine dalan biri, sömürgeciliğe karşı ayaklanmak bir yana, sömürgecilik karşıtı fikirlere bile kapılamaz" (Schivelbusch, 2000:207).

HARİTA: Merlin, haşhaş tarımının Alpler'den çıkıp yayıldığını ileri sürüyor. (Merlin, 1984: 185)

³ Tek yıllık: Hayat devrini –çiçeklenme, meyve ve tohum oluşumu vb.- bir yıl içinde tamamlayan bitkiler.

Botanikçiler bugün çoğunlukla, *P. Somniferum* bitkisinin günümüz formlarının, atasal formlarına çok benzer olduğunu kabul etmektedirler. Ancak burada bir gerçek vardır ki, doğal seleksiyon gibi önemli ekolojik etkilerin kozmopolitleştirdiği⁴ haşhaşın endemik formlarını zamanla, ki burada haşhaş bitkisinin son derece iyi ve başarılı adaptasyonlar geliştirebildiğini hatırlatalım, doğal olmayan etkiler yüzünden bir anda artış gözlemlendi (Merlin, 1984: 45). Endemik formlardaki bu artış aslında yüksek miktarda ürün elde edebilmek için insan tarafından sağlanmıştır. Bu durum, son beş bin yıl içinde görülen yabani, yarı-doğal ve tamamen kültürleşmiş formların kendi bölgeleri içinde birbirinden ayırdedilemeyecek hale gelmesine neden olmuştur. Bu sorun haşhaşın yabani formlarının özelliklerinin ne olduğu ve tam olarak nereden doğduğu gibi sorulara cevap bulmakta en büyük engellerden birini oluşturmuştur. Yani, haşhaş tarımının başladığı bölgelerin, o dönemki subtropikal bölgeler olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla bu bölgelerden elde edilecek fosil kayıtlar ne kadar eski olursa haşhaşın kökeninin o bölgelere ait olduğunun iddia edilmesi de o kadar makul olacaktır. Nitekim bazı antropologlar, neolitik ve erken bronz çağından kalma fosil kayıtlarına (muhtemel en eski kayıtlara) daha çok Alpler'de ve bu bölgenin batısındaki yüksek platolarda rastlanılmasına dayanarak haşhaşın ilk kültürleştirilmesini tarih öncesi Alp insanına atfetmektedirler (Merlin, 1984: 185). İlk haşhaş tarımının yapılmasıyla ilgili tartışmaların giderilmesi için kapsamı ve çalışma alanları genişletilmiş antropolojik, arkeolojik ve biyolojik çalışmaların artması gerekmektedir. Ancak maalesef bugün, siyasi, ekonomik ve toplumsal bakımdan daha yavaş adım atan toplumların bölgelerindeki, bu konu üzerinde yapılan nitelikli çalışmaların sayısının, Kıta Avrupası gibi bilimsel çalışmalara oldukça çok kolay zemin olan bölgelerdekenden daha az olması, dolayısıyla bilinenlerin sınırlı kalması, bu konuda odak noktasının Avrupa'ya kaymasına neden olmaktadır. Bu da ister istemez, hakkında çok az şey bilinen ya da hiç bir şey bilinmeyen bölgelerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden haşhaş için kültürleştirilmesinin ilk yapıldığı bölgelerin Alpler olmasının kesin olarak iddia edilmesi çok da doğru olmayacaktır.

Burada günümüzdeki haşhaşın, atasal formları arasındaki farklılıklara ayrıntılı olarak giremeyeceğiz. Ancak insan eliyle gerçekleşen yapay seleksiyonla, günümüzdeki haşhaşın atasal formlarına göre daha büyük ve verimli meyve üretebildiğini, yarı-yabani ya da yabani formların kapsüllerinin açık olabileceğini, dolayısıyla kapalı kapsüle sahip varyasyonlarının daha da artmasıyla⁵ daha çok tohum üretilebilir hale geldiğini

4 Kozmopolit canlı: Dünyanın pek çok yerine yayılabilmış canlı.

5 Varyasyonlardaki değişikliğin insanın sebep olduğu yapay seçimle sağlandığı bir gerçektir. Aslında bu daha iyi, daha hızlı ve daha çok ürün verebilen ya da daha lezzetli-etkili bitkilerin seçiminden ibarettir. Bu seçim aynı tür içinde olmasına rağmen farklı genetik varyasyonlara sahip bireylerin sürekli yinelenen kendileştirilmesiyle kendi türünden ayrılmasına hatta *Cannabis sativa* gibi bitkilerde eşyelerin farklılaşmasıyla sonuçlanabilir.

söyleyebiliriz. Örneğin bu durumun bitkinin prodaktif yaşam döngüsü gibi pek çok fizyolojik ayrıntılarının değişmesine neden olduğunu varsayabiliriz (Merlin, 1984: 47).

Haşhaştan elde edilen maddeler, pek çok kültürde çeşitli izler bırakmıştır. Öyle ki pek çok toplum için başlıbaşına bir kültür birikimi halini almış ve özellikle afyonu sıkça kullanan toplumlarda vazgeçilemez bir simge olmuştur. Afyon uğrunda savaşların bile yapılabildiği, sahip olana önemli ve büyük bir güç katabilecek hale gelmiştir. Aslında bu durum, sadece haşhaş için değil diğer pekçok endüstriyel ve ekonomik değere sahip bitki için de geçerlidir.

Kapitalizm Çin'i sömürgeleştirmek için afyonun öldürücü zehrini kullanırken, modern farmakoloji Batı toplumlarının yıllarca mücadele etmek zorunda kalacakları yepyeni ölüm araçları yaratmaya başlamıştı. 1804 yılında izole edilen morfin Amerikan İç Savaşı'nda, yaralı askerlerin tedavilerinde kullanıldı. Savaş sonunda Birleşik Devletler'de dört yüz binden fazla morfin müptelası vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın "harika çocuğu" ise "kahraman kız" adını almaya layık görülen, diasetilmorfin adındaki türev oldu. Morfin bağımlıların tedavisinde kullanılmaya başlanan eroïn kısa bir süre içinde toplumsal bir felaket halini aldı. Aslında ilk defa 1874 yılında, Ali N. Babaoğlu'nun deyişle "bir vecd halinde, ellerine geçen her şeyi birbirine karıştırıp bir şeyler bulmaya çalışan" kimyagerlerden biri, C. R. Wright morfini asedil anhidritle kaynatıp beyaz bir toz elde etmişti. Ancak Wright köpekler üzerinde yaptığı deneyler sonucunda elde ettiği maddenin morfinle aynı belirtileri gösterdiğini düşünerek elindeki bu tozu bir yana bıraktı. Bundan 24 yıl sonra, ünlü ilaç fabrikası Bayer'in laboratuvarlarında morfinin asetik asit, yani sirke asidiyle etkileşimiyle geliştirilen ve aspirinle hemen aynı zamanda piyasaya sürülen eroïn, aynen aspirin gibi bol keseden dağıtılmaya (Babaoğlu, 1997: 54-55) ve Bayer firmasının kâr hanesine büyük rakamlar yazılmaya başladı.

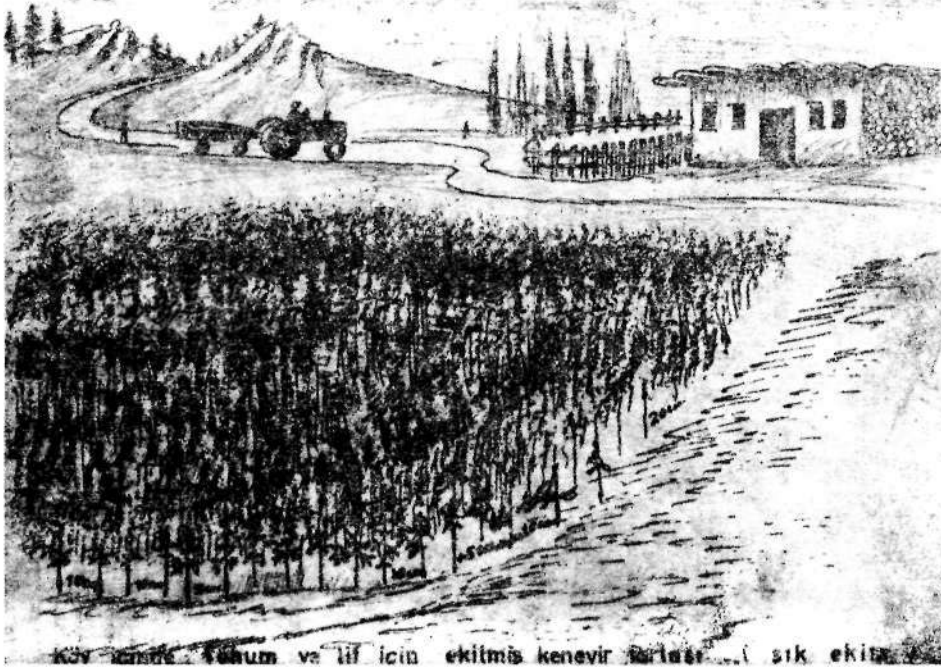
Afyon bir taraftan keyif verici olarak bir taraftan da ilaç sanayiinde yoğun bir biçimde kullanıldı. Dünyanın en büyük afyon ihracatçılarından biri olan ve 1933 yılında kurulan Uyuşturucu Maddeler İnhisarı'nın faaliyete başlamasından önce 32 ilde (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Kocaeli, Bilecik, Bolu, Manisa, İzmir, Aydın, Denizli, Burdur, Isparta, Konya, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat, Kırşehir, Niğde, Kayseri, Maraş, Antep, Malatya, Elazığ) haşhaş üretimi yapan Türkiye, 30 Haziran 1971 günü, "ulusal kalkınma ve bağımsızlık" edebiyatının en namlı hatipleri olan darbecilerin hükümetinin yayınladığı bir kararnameyle Türkiye sınırları içinde haşhaş ekimi ve afyon üretimini yasakladı (Babaoğlu, 1997: 142). Türkiye'de haşhaş ekimi ve afyon üretiminin yasaklanması için baskı yapan A.B.D.'nin başkanı ise, A.B.D.'nin en büyük eroïn mafyasını oluşturan Lucky Luciano çetesinin avukatı olan Richard Milhouse Nixon'dı. (Babaoğlu, 1997: 113).

Kenevir

Günümüzden 2500 yıl önce, İonya'yı işgal etmek için tarihin en büyük ordularından birini seferber eden Pers İmparatorluğu'nun komutanları, İstanbul Boğazı'nın üstüne ilk köprüyü kendir halatlarıyla yapmışlardı. Boğaz'ın bilinen bu ilk köprüsünde, devasa Pers donanmasının gemilerinin, kendirden halatlarla yan yana bağlanmış, üzerinden de beş milyondan fazla askerle at geçmiş diye rivayet eder Herodotus (Herodotos, 1991: 216). Köprüyü inşa eden İskitli işçilerin, topraklarında yetiştirdikleri kenevir bitkisinin tohumlarını, keçeden bir çadırın altında kızgın ateşe atarak tütmesini sağladıklarını ve bu tütseyü içlerine çekerek keyifle bir tür ayin yaptıklarını da anlatır (Herodotus, 1991: 216).

Cannabaceae familyasına ait olan kenevir bitkisi bilimsel olarak *Cannabis sativa* olarak adlandırılır ve Anadolu'da bu bitkiyle çiçeklerinden elde edilen usareye seksenden fazla isim verilir (Hasan Bahri, 1997: 26-27). Kenevirin gövdesi lifli, almalı dar yapraklara sahiptir. Tarihte insanların kenevir kullanımına ilişkin ilk kayıt Taş Devri'nden 10 bin yıl önce Tayvan Adası'ndan Çin anakarasına taşınmasıdır (Abel, 1980: 4). Kenevir öncelikle giysi yapımında kullanılmıştır. Tarım sürecindeki seçimle, daha uzun ve güçlü liflere sahip erkek bitki ayrıştırıldıktan sonra, giysi yapımında sıklıkla kullanılmayan dişi bitkinin tohumlarının lezzetini fark eden kadınlar bunları mutfağa taşıdılar. Kenevir tohumlarının Çin mutfağına girişi pirinçten çok daha önce gerçekleşti. Çin'de kenevir, yani Çince'deki adıyla Ma öylesine yaygındı ki, Çinliler ülkelerine "kenevir ve katır ülkesi" diyorlardı (Abel, 1980: 5). Çinlilerin kenevir tohumlarıyla birlikte çiçeklerini de mutfağa taşıdıkları ve çok kısa bir süre içinde de kenevir çiçeklerini ve yapraklarını ağrı kesici ve keyif verici olarak kullanmaya başladıkları bilinmektedir (Abel, 1980: 13-14). Kenevir tarlaları iki farklı biçim gösterir. Lifleri ve tohumu için kenevir ekilen tarlalar sık ekimlidir; esrar için ekim yapılan tarlalar ise seyrek ekimlidir ve döllenme mevsiminden önce erkek bitkiler temizlenir. Döllenme mevsiminde polenlerin yapışması için reçine salgılamaya başlayan dişi kenevir bitkisinin çiçekleri, döllenme gerçekleşmediği sürece bu polenleri salgılamaya devam eder.

Kenevir Çin'de başlayan yolculuğuna Hindistan'da devam etti. Bir adı da "Bengin Efendisi" olan Tanrı Şiva'nın kenevir bitkisini, insanların kullanması ve zevk alması için Himayalar'dan düze indirdiğine inanan Hintliler kenevire kutsallık atfettiler. Ancak Şiva'ya adını veren Beng, sadece kenevir değildir. Kenevirle birlikte, afyon tohumu, karabiber, zencefil, frenk kimyonu tohumu, kakule, tarçın, hıyar tohumu, badem, küçük hindistan cevizi (bebe cevizi), gül goncası, şeker ve sütün birlikte kaynatılmasıyla yapılır (Abel, 1980: 13-14). Kenevirin keyif verici olarak kullanılma biçimleri arasında etkisi en hafif olan Beng'dir. Bin Bir Gece Masalları'ndaki kötü kalpli sultanların güzel kızlarla genç erkekleri baştan çıkarmak için sıkça kullandığı Beng'in Anadolu kültüründe esrar adıyla kullanılan keyif verici ile bir yakınlığı olduğunu düşündüren

Köy kenarında tulum ve lif için ekilmiş kenevir tarlaları... (sık ekilen)
Lif ve Tulum İçin Ekim Yapılan Tarla
(*Jandarma Dergisi, Esrar Eki, Haziran 1977, Yıl: 41, Sayı: 1962, s: 21.*)

kaynaklardan biri de Ahmet Yaşar Ocak'ın heterodoksi çalışmalarıdır. Ocak, Kalenderilerin her yılın Kurban Bayramı'nda yaptıkları büyük ayinde dervişlerin "maslak tabir olunan afyondan yapılmış esrar" içip raks ettiklerini anlatmaktadır (Ocak, 1992: 176).

Türkçe'de kullanılan esrar kelimesinin sadece keneviri mi yoksa kenevirin de ana maddelerinden biri olduğu bir tür karışımı mı yoksa her ikisini birden mi ifade ettiği sorusunu şimdilik bir yana bırakıp bitkinin Hindistan'dan Anadolu'ya doğru yolculuğuna dönelim. Kenevir'in İran topraklarında ekilmese bile biçilmeye başlanmasının M.Ö. 1500 yıllarında, Aryanların bölgeye yerleşmeleri dönemine denk geldiği ve Zerdüş'tün de arada sırada bir kase Beng içtiği söylenmektedir (Abel, 1980: 22). İskitler'deki ölüm kültürü ve kenevir kullanımına ilişkin, yukarıda verdiğimiz, *Herodot Tarihi*'nin Dördüncü Kitap, 72-76'ncı bölümlerindeki ünlü anlatısındaki tek şüpheli kayıt, İskitler'in kenevir tohumlarının dumanlarıyla kendilerinden geçtiklerini söylemesidir (Herodotos Tarihi, 4.75-1). Herodotos'dan yüzlerce yıl sonra, bu kez bir İstanbullu, esrarı anlatırken, "asl-ı esrar bu nebâtn kesim ulyâsından 'şaras' tesmiye olunub reçine yağını ihtivâ eden çiçek tomurcuklarından istihsâl olunur" (Hasan Bahri,

lenba yerlerde esrar elde edilmek için ekilmiş kenevir tarlası (seyrettilmiş)

Esrar İçin Ekim Yapılan Tarla

(Jandarma Dergisi, Esrar Eki, Haziran 1977, Yıl: 41, Sayı: 1962, s: 20.)

1997: 25) demektedir. Herodotus'un tohum dediği, tohumlu çiçekler olsa gerekir. Kenevirin en etkili aktif maddesi olan THC, yani Tetra hidro kannabinol en çok reçinesinde, sonra çiçeklerinde, en az da yapraklarında bulunur (Asatekin; 1977: 36).

Kenevirde üretilen çeşitli geleneksel ilaçlar, Çin başta olmak üzere pek çok ülkede geleneksel olarak sıtma, romatizma, gut hastalığı ve diş iltihaplarına karşı kullanılmıştır. Örneğin Arap hekim İbn al-Baytar, kinnab-ı hindi adı da verilen bu bitkinin Mısır'da bahçelerde yetiştirildiğini ve adına al-haşişa, yani ot dendiğini bildirdiği aktarılmaktadır (Babaoğlu, 1997: 83).

Kenevirin yaygın bir biçimde keyif verici olarak kullanılmasının on ikinci yüzyıl İran'ında ortaya çıktığı ve hatta "İranlı sufi tarikatı kurucusu Haydar" tarafından keşfedildiği rivayeti de aktarılmaktadır (Abel, 1980: 37). Kenevir, bu rivayetin kaynaklandığı on ikinci yüzyıldan önce de bir keyif verici olarak biliniyordu elbette; ama aktarılan bu rivayet, heterodoks İslam tarikatları arasında yaygın olan kenevir kullanımına ilişkin güzel bir hikayedir.

Yaşadığı zâviyeden dışarı çıkmak gibi bir alışkanlığı olmayan Haydar, sıcak bir yaz günü, birden bir bunalıma girer ve durup dururken, zâviyeden çıkıp, tek başına

tarlaların içine dalar. Haydar geri döndüğünde, ortadan kaybolmasından ötürü meraka düşmüş müritleri, onun davranışlarında garip bir mutluluk havası görürler. Haydar müritlerinin bu meraklı bakışları karşısında neşeyle, zaviyenin etrafındaki tarlalarda nasıl dolaştığını anlatmaya başlar. Havanın, yaprak kıvılcıdamayan boğucu sıcağında, uyusuk ve ruhsuz, hareketsiz duran bütün bitkilerin aksine birinin, güneşin harareti altında nasıl sevinçle dans ettiğini anlatır. Merakla kopardığı birkaç yaprağını yer; işte müritleri şaşkına çeviren davranışlarının sebebi budur. Müritleri şeyhlerinin bu mutluluğunu paylaşmak isterler; ama Haydar önce, bu bilgiyi başkalarına karşı sır olarak saklayacaklarına dair onlara yemin ettirir.

Ernest L. Abel'in, F. Rosenthal'in "The Herb" adlı çalışmasından aktardığı bu rivayetin kahramanı Haydar, büyük bir ihtimale, on ikinci yüzyılın sonlarıyla on üçüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan, Kalenderiyye veya Cavlakıyye tarikatlarından sonra en büyük Kalenderî tarikatı sayılabilecek Haydarîlik tarikatının kurucusu kabul edilen Şeyh Kutbu'd-Dîn Haydar-i Zâveî olsa gerektir (Ocak, 1992: 40). Ahmet Yaşar Ocak'ın bir Türk sufisi olduğunu belirttiği Şeyh Kutbu'd-Dîn Haydar-i Zâveî'ye dair bir rivayet olduğunu düşündüğümüz bu hikayede tarlada dans eden kenevirler ile, on üçüncü yüzyılda, Seyyid Gazi Zâviyesi'nde, Hacc-ı Ekber âyininde, defler ve kudümler eşliğinde, içtikleri esrarın vecdiyle samah tutan sekiz bin Kalenderî dervişinin görüntüsü (Ocak, 1992: 176), dans ve esrarın en önemli motiflerinden olduğu sufi kültürünü tahayyül edebilmek için güzel bir benzerlik sunmaktadır.

Yirminci yüzyılın başlarından bir kaynak ise, esrar dumanının Şeyh Zıندانî'den, esrar içiminde kullanılan kabağın ise Şeyh Uryanî'den kaldığını söylüyor (Hasan Bahri, 1997: 27). Şeyh Zıندانî'nin kim olduğunu bilmiyoruz; ama Şeyh Uryanî, Seyitgazi'nin kuzey-doğusundaki, eski adıyla Uryan Baba, yeni adıyla Yazıdere köyünde türbesi bulunan, yarı çıplak bir Kalenderî şeyhi olan Uryan Baba (Ocak, 1992: 193) olsa gerektir.

Kenevir Anadolu'da hemen her bölgede yetişmektedir. Ancak, sahip olduğu Tetra hidro kannabinol oranı yüksek, yani keyif verici olarak kullanılmak üzere üretilen kenevir daha çok Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yetişmektedir.

Bugün hâlâ ilaç sanayiinin en kıymetli hammaddelerinden biri olan haşhaş gibi kenevir de yeni araştırmalara konu olmaktadır. Sadece *Cannabis sativa* bitkisinin tohumlarında bulunan THC⁶ maddesi gelecekte tıp biliminin kanser konusundaki umutlarından birini teşkil ediyor (Simpson & Ogorzaly, 1986: 391).

Haşhaş ve kenevir. Biri Anadolu topraklarında doğup dünyaya yayıldı, ötekinin mesken tuttuğu yerler içinde en sevdiklerinden biri de Anadolu oldu. İkisi de lanetlendi, kutsallaştırıldı. İkisinden de vazgeçemedi insanlık binlerce yıldır. İkisine de şarkılar

⁶ THC (tetrahidrocannabinol): Bu maddenin kullanılmasıyla özellikle solunum yollarıyla ilgili kanserlerde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bugün intoksik etkisi hâlâ çözülememiştir.

yazıldı, şiirler dizildi. Namlı bir afyonkeş olan Nedim'in "Meftûn-ı habb-ı hâli vü serhoş-ı la'liyiz / Düşük belâ-yı keyfe gıdâmız budur bizim" dediği afyonun müptelâları arasındaki bir adı da "gıda"dır. Hayretî'nin "Hayretî'nin dahi artırmak için hayretini / Cür'adânı getir abdâl yine hayran olalım" dediği, cür'adânın, yani kabağın içindeki esrarın etkisine ise "serhoşluk" değil, "hayranlık" denir.

Bu yazıyı sona erdirmek için, kenevir bitkisine adını veren Anadolu'nun ünlü dervişi Kaygusuz Abdal'ın bir deyişi uygun olacaktır:

"Esrarı gördüm bugün binmiş gider bir ata
Şöyle kim derviş olmuş hergiz söylemez hatâ
Hızır donudur donu Hak'ka doğrudur yönü
Şöyle cüst eyler beni erişince gizli tâ

Kırmızı don giyinir yeşil kubbe sартır
Miskinlikden görünür iner alçak sıfata
Sûfiler bunu yerer bittiği yeri sorar
Gazel olmadan derer hissesi var kuvvete

Sûfi yemez haram der gizlice de görem der
Gelen yıl çok derem der ister birazın sata
Bir kimi ayıkdur yabanda o bir yukdur
Anın hiç akli yoktur ta'neyleye bu ota

Bir kişi kim hayrandır yer gök ona seyrandır
İnsan değil hayvandır başın bürüye yata
Gel ey miskin Kaygusuz esrardan al öğüdün
Bu âşıklar otudur yemez vermez her tata"

Kaynakça

- Abdulaziz Bey, (1995), *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, İkinci Kitap, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Abel, Ernest L., (1980), *Maribuana: The First Twelve Thousand Years*, New York: Plenum Press.
Afyon: Türkiyede ve Dünyada, (tarihsiz), (yayın yeri yok), İktisat Vekâleti Uyuşturucu Maddeler İnhisarı.
Asatekin, Özsan, (1977), *Esrar*, Jandarma Dergisi Eki, Yıl: 41, Sayı 62, (yayın yeri yok).
Babaoğlu, Ali N., (1997), *Uyuşturucu ve Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Baudalaire, Charles, (1994), *Yapma Cennetler*, İstanbul: Telos Yayıncılık.
- Caroll, Levis, (1991), *Alice*, İstanbul: Engin Yayıncılık
- Daftary, Farhad, (1995), *The Assassin Legends: Myths of the Isma'ilis*, London-New York: I.B. Tauris Co. Ltd. Publishers.
- Herodot Tarihi*, Ökmen, Müntekin (Çev.), (1991), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları. 3. baskı.
- Merlin, Mark David, (1984), *On the Trail of the Ancient Opium Poppy*, Toronto: Fairleigh Dickinson Inc.
- Muallim Şövalye Hasan Bahri, (1997), *Esrarkeşler*, hazırlayan: Süha Ünsal, Ankara: Kebikeç Yayınevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sıfıllık: Kalenderiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talât, (1993), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Schery, Robert N., (1972), *Plants for Man*, New Jersey: Prentice-Hall Inc. Second Edition
- Schivelbusch, Wolfgang, (2000), *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*, Ankara: Dost Yayınları.
- Seçmen, Özcan vd., (1995), *Tohumlu Bitkiler Sistematigi*, İzmir: Ege Üniversitesi Fen Fakültesi. 4. baskı.
- Simpson, Beryl Brintall ve Molly Conner Ogorzaly, (1986), *Economic Botany: Plants in our World*, New York: McGraw-Hill Publishing Company.
- Swerdlow, Joel L., (2000), *Naure's Medicine: Plants that Heal*, Washington: National Geographic Society.

Özet:

Anadolu'da yetişen iki bitki olan haşhaş ve kenevir'in insanlıkla olan macerasının özetlenmiş olarak sosyolojik ve biyolojik tarihi.

Anahtar sözcükler: *Papaver somniferum*, haşhaş, afyon, *Cannabis sativa*, kenevir, kendir, esrar, Anadolu

Abstract:

The article is the summarized social and biological history of the adventures of two plants with humanity, opium poppy –*Papaver somniferum*- and hemp –*Cannabis sativa*- that are grown in Anatolia.

Keywords: *Papaver somniferum*, opium poppy, *Cannabis sativa*, hemp, hashish, Cannabis, Anatolia,

Kendir ismiyle dahi ma'rûf olan **Kenevirin** elyâfından envâi akmişe nesc edildiği gibi halat ve urgan dahi yapılır.

Tohumlarından 25-32 derecesinde yağ çıkarılıp boyacılıkda ve sâir sanayide kullanılır. Ve tavuklara yedirilir ise pek çabuk semirmelerine sebep olur...

